

ANDRZEJ NIEDOJADŁO

Wpływ Rady Szkolnej Krajowej na wdrażanie narodowego modelu wychowawczego w latach 1918–1926 (na przykładzie OSK)

The Influence of the National School Council on the Implementation of the National Educational Model in the Years 1918–1926 (on the Example of the OSK)

Doktor habilitowany profesor nadzwyczajny TSzW, Tarnowska Szkoła Wyższa, Wydział Nauk Stosowanych w Tarnowie, Polska

Streszczenie

W artykule przedstawiono wpływ Rady Szkolnej Krajowej (RSK) na początki tworzenia się państwa i szkolnictwa polskiego oraz wychowania narodowego. Pomimo początkowej niechęci do władz centralnych RSK zarządziła palące zmiany w programach nauczania i obowiązkowe uczestnictwo młodzieży szkolnej w nabożeństwach odprawianych za wolną ojczyznę. Zwracała uwagę, aby w programach i podręcznikach nauczania znalazły się treści i bohaterowie wspomagający narodowy model wychowania. W okresie jej funkcjonowania wydano pierwsze świadectwa z polskim godłem narodowym i przyjęto na trwałe świętowanie ważnych uroczystości rocznicowych – Konstytucji 3 Maja, insurekcji kościuszkowskiej, powstań narodowo-wyzwoleńczych i odzyskania niepodległości – w polskich szkołach. Wpływała na kształtowanie postaw patriotycznych, moralnych i utrwalanie tożsamości narodowej.

Słowa kluczowe: Rada Szkolna Krajowa, patriotyzm, tożsamość narodowa, uroczystości państwowe, wychowanie narodowe

Abstract

The article presents the influence of ROC on the beginnings of state formation and Polish education and national education. In spite of the initial reluctance towards the central authorities, the ROC commissions urgent changes in curricula and obligatory participation of school youth in services celebrated as a free homeland. She paid attention to the programs and teaching manuals included content and characters supporting the national model of education. During its operation, the first certificates with the Polish national emblem were issued and permanent celebrations of important anniversary celebrations – the Constitution of May 3, Kościuszko Insurrection, national liberation and independence regains – in Polish schools were adopted. It influenced the shaping of patriotic and moral attitudes and the consolidation of national identity.

Keywords: National School Council, patriotism, national identity, state celebrations, national education

Wstęp

Z chwilą uzyskania niepodległości Rada Szkolna Krajowa (RSK) jako najważniejszy organ oświatowy autonomicznej Galicji musiała od zaraz przestawić się z austriackiego na polski sposób myślenia i organizowania szkolnictwa narodowego. Wówczas narodowi, który dopiero co odzyskał niepodległość po blisko półtorawiekowej niewoli, potrzebne były elementy wychowania patriotycznego i narodowego budzącego w jednych, a utrwalającego w drugich obywatelach tożsamość narodową. Najlepiej wtedy nadawał się do tego narodowy model wychowawczy nienarzucany z urzędu, z którego pewne segmenty wychowawcze wybierał najbardziej zorientowany w sytuacji polski nauczyciel.

Działania RSK 1918–1921

RSK odgrywała główną rolę w polskim szkolnictwie aż do 8 sierpnia 1921 r., kiedy rozporządzenie Ministra WRiOP podzieliło kraj na okręgi szkolne jemu podporządkowane. Początkowo jednak odzyskanie niepodległości nie wywarło większego entuzjazmu i nie wpłynęło na głębsze zmiany w strukturze RSK. Konserwatywna część byłego aparatu administracyjnego Galicji poważnie obawiała się pierwszych rządów ogólnopolskich, uważając je za zbyt radykalne. RSK oraz inspektoraty okręgowe opanowane przez urzędników o poglądach konserwatywnych lub umiarkowanych nie śpieszyły się na początku z reorganizacją szkolnictwa i włączeniem go do ogólnopolskiego systemu oświatowego (Niedojadło, 2013, s. 42–43; Trzebiatowski, 1970, s. 109–110). Rząd warszawski już z chwilą odzyskiwania niepodległości starał się wyjść naprzeciw Galicji, łagodząc swoimi posunięciami rodzące się napięcia i niepokoje. 4 listopada 1918 r. minister Antoni Ponikowski mianował delegatem Ministerstwa WRiOP dla byłej Galicji Fryderyka Zolla, który zachował też stanowisko wiceprezydenta w RSK. Jakichkolwiek obaw urzędników galicyjskich miał pozbawić reskrypt Zolla. Po złożeniu przysięgi służbowej na swoich stanowiskach mieli pozostać nadal wszyscy urzędnicy państwowi i nauczyciele. Wielu nauczycieli szło z wielką radością składać przysięgę służbową. Potwierdzają ten fakt m.in. zapisy pochodzące z kroniki jednej ze szkół tarnowskich o bardzo emocjonalnej treści: „Z sercem przepelnionym radością nieopisaną, wdzięcznością dla Boga, że pozwolił nam dożyć tej chwili i oglądać ten cud, pospieszyło Nauczycielstwo Tarnowa i okręgu w dniu 2 listopada 1918 do biura Rady Szkolnej Okręgowej, by tam złożyć przysięgę służbową Rządowi Polskiemu” (Kronika Szkoły 1914–1939 [Kr.Sz. 1914 – 1939], Szkoła Podstawowa im. M. Konopnickiej w Tarnowie [SP im. M. Konopnickiej, Tar.], s. 19).

8 listopada 1918 r. Zoll w okólniku adresowanym do wszystkich typów szkół polecał zorganizować w każdej placówce oświatowej z okazji restytucji państwa polskiego „uroczyste nabożeństwo dziękczynne i pochwalne z odśpiewaniem hymnu narodowego «Boże coś Polskę» oraz uroczyste poranki, w czasie których dyrektor, względnie ktoś z nauczycieli, wy tłumaczy młodzieży doniosłe złączenie wszystkich ziem polskich w jedno wolne państwo” (Dz. Rozp. PKL 1918, nr 1, poz. 7; Dz.Urz. RSK, 1918, nr 11, s. 218, 220; „Nowa Reforma”, 6 listopada 1918, nr 492; „Oświata i Wychowanie” 1929, nr 2, s. 110; Juško, 2003, s. 49, 2006, s. 219; Ruta, 1980, s. 44–45; K. Trzebiatowski, 1970, s. 109, 110).

Wpływało to na budzenie nastrojów patriotycznych i utrwalanie tożsamości narodowej. Przykładem była m.in. Szkoła im. K. Brodzińskiego w Tarnowie, w której nastroje takie upowszechniano po to, „aby młodzież zrozumiała i zapamiętała na całe życie ważność i znaczenie tej wielkiej i dziejowej chwili Zmartwychwstania Wolnej Zjednoczonej Polski” (Kronika Szkoły Ludowej im. Kazimierza Brodzińskiego w Tarnowie 1910–1960 [Kr. SL im. K. Brodzińskiego, Tar. 1910–1960], rkps 1, s. 6).

Pozostawiono, choć z pewnymi zmianami, akty prawne obowiązujące jeszcze w państwie austro-węgierskim oraz niektóre programy szkolne wraz z dotychczasowymi zaleceniami dydaktycznymi i wychowawczymi RSK. Podjęto jednak pierwsze działania odnoszące się do palących zmian w niektórych programach nauczania. Nauczyciele wybierali komisje układające plany przejściowe na pierwszy rok szkolny w wolnej Polsce. Na początek usunięto język niemiecki jako obowiązkowy przedmiot nauczania, a odzyskane w ten sposób wolne godziny przeznaczono na nauczanie historii, geografii i przyrody kraju ojczystego, przedmiotu nazywanego również nauką o „rzeczy ojczystych”. Zmiany te objęły również szkoły wydziałowe, zawodowe, średnie ogólnokształcące i seminaria nauczycielskie. Główny nacisk poszedł w kierunku nauczania języka polskiego i literatury polskiej. Z niewielkimi zmianami miały jeszcze chwilowo obowiązywać niektóre podręczniki i czytanki, jednak z zastrzeżeniem, iż należy opuszczać w nich te ustępy, „których celem było budzenie w młodzieży poczucia przynależności do państwa austriackiego” (Ruta, 1983, s. 549). Zajął się tym RSK podkreślając w wydanym reskrypcie konieczność rozwijania u uczniów uczuć patriotycznych, siły woli, obowiązkowości, odpowiedzialności oraz tolerancji religijnej i narodowościowej (Dz.Urz. RSK 1918, nr 11, s. 431; Ruta, 1980, s. 45–46; K. Trzebiatowski, 1970, s. 110). Początkowa zmianami organizacyjnymi szkolnictwa galicyjskiego zajęła się RSK w klimacie „spokojnej ewolucji i bez ryzykownych prób” (Trzebiatowski, 1970, s. 111).

Prowadzone zatem dość opieszale działania nie wpłynęły na szybszą i wyraźną zmianę dotychczasowej atmosfery dydaktyczno-wychowawczej. Zbyt wolne działania administracji szkolnej zmierzające w kierunku unarodowienia

szkolnictwa galicyjskiego zmniejszyli wyraźnie dla jej decyzji i poleceń posłuch wśród patriotycznie nastawionej kadry nauczycielskiej. Te opieszale działania RSK były mocno krytykowane przez posłów, działaczy ZPNSP i Ministerstwo WRiOP. W celu dokonania szybszych i dynamicznych zmian w Galicji Ministerstwo wyznaczyło dla niej nowego delegata w osobie Stanisława Sobińskiego. 16 września 1919 r. wprowadził on wiele zmian w RSK, które przyczyniły się do przyjęcia przez nią dekretu z 7 lutego 1919 r. o obowiązku szkolnym, wprowadzeniu nowych planów, programów nauczania oraz szeregu rozwiązań organizacyjnych.

Idee wychowawcze w programach nauczania

W tym początkowym okresie ważna dla wychowania narodowego, obok historii i języka polskiego, była nauka rzeczy ojczystych i geografii. Pierwszy z wprowadzonych przedmiotów miał budzić uczucie miłości ojczyzny. Oparte to miało być na poznawaniu historii swojego narodu, piękna i bogactw kraju ojczystego. Podobnie zalecano nauczanie geografii. Na zajęciach z tego przedmiotu uczeń poznawał w pierwszej kolejności swoją najbliższą okolicę i pracę człowieka, a następnie nabywał wiedzy o roli i zadaniach instytucji społecznych i gospodarczych w gminie, mieście i kraju.

Następnie, zmierzając do jednolitości nauczania i wychowania, starano się jak najszybciej przygotować i wdrożyć nowe programy dydaktyczne i wychowawcze dla wszystkich byłych trzech dzielnic zaborowych. W przygotowywanych projektach różne ugrupowania społeczne i polityczne żądały, „aby wychowanie było oparte o nowoczesne zdobycze pedagogiki, a więc dbało o wszechstronny rozwój wychowania przez opieranie wychowania moralnego i fizycznego o pracę ręczną już na niższym stopniu nauki szkolnej” (Lipowska, 1961, s. 40–41). W projektach dydaktyczno-wychowawczych należało uwzględnić trzy idee: demokratyzację społeczeństwa przez szkołę, wychowanie narodowe w treściach i celach oraz ideę psychologizmu, który w zasadzie stawał się nadrzędną koncepcją szkoły polskiej (Lipowska, 1961, s. 41).

Dla wychowania narodowego główną rolę miały odgrywać przedmioty humanistyczne, przede wszystkim język polski i historia. Miały one w podstawowym zakresie wprowadzać młodzież w kulturę językową, historyczno-literacką i historyczną narodu.

W nauczaniu języka polskiego priorytetowym celem było rozbudzenie „świadomej miłości języka ojczystego” (Program nauki... Język polski, 1922, s. 3). W nauczaniu historii nadrzędnym celem wychowawczym było „wyrobienie poczucia odpowiedzialności obywatelskiej, wzbudzenie miłości do ojczyzny i współrodaków” (Program nauki... Historia, 1922, s. 3; Lipowska, 1969, s. 14). Nauczanie historii miało sprzyjać odbudowie państwowości polskiej i przygotowaniu obywatelskiemu społeczeństwa. Treści nauczania historii miały sprzy-

jać integracji społeczno-politycznej narodu polskiego. Lekcje historii miały być głównym czynnikiem w procesie wychowania nowego typu obywatela – Polaka. Sochaniewicz (1921, s. 38), przedstawiciel nurtu nacjonalistycznego, wskazywał, że kult przeszłości narodowej we wszystkich jej przejawach może być rękojmią umiłowania ojczyzny i dobrego obywatelstwa (Kulczykowska, 1972, s. 55; Urbanowicz, 2010, s. 175). Wiązano z nią zatem spore nadzieje w uświadamianiu obywateli o ich prawach i obowiązkach w nowym państwie (Witkowska, 1922, s. 222; Kulczykowska, 1972, s. 55). Stąd też coraz częściej i wyraźniej podnoszono bezwzględną konieczność łączenia w nauczaniu przeszłości ze współczesnością.

Cele określone w języku polskim i historii uległy dalszemu pogłębieniu w przedmiocie nauka o Polsce współczesnej. Nadrzędny cel wychowania narodowego „pokazuje związek życia narodu z ziemią, życia jednostki z życiem społeczeństwa, przygotowuje do zrozumienia zadań obywatela Rzeczypospolitej” (Lipowska, 1961, s. 85). Najlepszym wizerunkiem dobrego obywatela był model człowieka „posłusznego prawom i przepisom” (Program nauki... Nauka o Polsce współczesnej, 1922, s. 13–16, 29–31), świadomego patriotycznego obowiązku służby wojskowej i rzetelnego podatnika państwa. Nauka o Polsce współczesnej zajmowała nadrzędne miejsce w stosunku do innych przedmiotów nauczania, pełniąc rolę katalizatora treści wychowania obywatelskiego. Definicje ojczyzny i Rzeczypospolitej miały skupiać wokół siebie wszelkie informacje rozproszone niemal po wszystkich przedmiotach nauczania i uzupełniać podstawowe wiadomości z zakresu wiedzy obywatelskiej. W problematyce moralnej, jak pisze Lipowska, zadanie tego przedmiotu „polegało na wychowaniu czynnego patriotyzmu przez ukazanie zależności między bytem każdego obywatela a losem kraju, a także odpowiedzialności każdego obywatela za życie zbiorowe” (Program nauki... Geografia z nauką o Polsce współczesnej, 1922, s. 29).

Przygotowane programy oraz obowiązujące podręczniki dla przedmiotów humanistycznych spotkały się z krytyką zarówno ze strony prawicy, jak i lewicy. W sprawach wychowawczych programy i literatura powinny zwalczać wady narodowe, hartować młode charaktery, urabiać wytrwałość, nieugiętość, pracowitość, dokładność, upór, przewyżczanie trudności i samodzielność w pracy. W codziennej praktyce było przeciwnie. Kształtowały one uczucia młodzi, takie jak: wrażliwość, szlachetność uczuć, miłość ojczyzny i dobroć serca (Grabski, 1929, s. 20; 1925, s. 97).

Podobnie wypowiadała się również Weychert-Szymanowska (1921, s. 225–232). Pisała, że w czytankach i wypisach brakowało współczesności i spraw dotyczących „życia wolnego i szczęśliwego w ojczyźnie”. Potrzebne zatem były podręczniki pisane w nowym duchu, służące nie tylko nauce języka polskiego, ale również propagujące zagadnienia państwa, narodu i obowiązków obywatelskich.

Język polski i historia jako dwa priorytetowe przedmioty humanistyczne były w dużym stopniu zdominowane przez treści związane z wychowaniem naro-

dowym. W kolejnych latach zaczęto nie tylko pisać nowe podręczniki, ale i porządkować wcześniej obowiązujące programy.

Drugą grupą służącą wychowaniu narodowemu miały być przedmioty matematyczno-przyrodnicze. Ich pewną wartość doceniała Lipowska (1961, s. 17), pisząc: „wiedza narastała stopniowo, od najbliższego otoczenia dziecka (geografia, przyroda), do coraz dalszych terenów (geografia), czy coraz trudniejszych treści (przyroda, rachunki)”. Geografia dostarczała ważnych informacji geograficznych dotyczących Europy świata i własnego kraju. Nauka przyrody dawała możliwość poznania najważniejszych zjawisk i prawideł przyrody żywej i martwej oraz ich praktycznego zastosowania. Rachunki z geometrią dostarczały uczniom wiadomości arytmetycznych i orientacji w tych zasadach geometrycznych, które pozwalały im rzetelnie i szybko orientować się w zjawiskach otaczających je przez ujęcie ich cech ilościowych (Lipowska, 1961, s. 17).

Bardzo interesujące i obiecujące były sformułowane dla tych przedmiotów cele formalne i wychowawcze. Na lekcjach geografii miało to być „kształcenie zdolności obserwacji, rozumowania i dokładności przez gromadzenie, zestawianie i wiązanie szczegółów oraz rozbudzenie w dziecku miłości do ziemi rodzimej i rodaków oraz uczuć humanitarnych i poczucia obowiązków obywatelskich” (Program nauki... Geografia z nauką o Polsce współczesnej, 1922, s. 3; Garbowska, 1976, s. 113). Na zajęciach z przyrody do realizacji głównych celów należało „zaprawianie do bystrej i ścisłej obserwacji i wyrobienie zdolności logicznego myślenia; wyrobienie inicjatywy i samodzielności w pracy, zręczności i praktyczności oraz rozbudzenie zamiłowania do przyrody, dbanie o ochronę roślin i zwierząt” (Program nauki... Przyroda, 1922, s. 3). Z kolei nauczanie rachunków miało kształtować: „wyrabianie sprawności w działaniach na liczbach całkowitych i ułamkowych, zaprawianie do samodzielnego wnioskowania” (Program nauki... Przyroda, 1922, s. 2).

„Naukowość wykształcenia – jak zauważa Lipowska (1961, s. 18) – na tym poziomie wykształcenia w przedmiotach matematyczno-przyrodniczych nie była niczym zniekształcona. W wyznaczonych celach zachowana była równowaga między treściami nauczania a rozwojem umysłu, jak i charakteru”. Lipowska uważała również, że założone cele wychowania narodowego było łatwiej zrealizować w tej grupie przedmiotów.

Cele wychowania narodowego starano się realizować też w trzeciej grupie przedmiotów – techniczno-artystycznych. Do niej zaliczano: rysunki, roboty, śpiew, gry i gimnastykę. W nauczaniu gimnastyki zmierzano do tego, „aby dla społeczności wyrastali z dziatwy pożyteczni ludzie, dla ojczyzny dzielni obywatele” (Program nauki... Gry i gimnastyka, 1922, s. 3, 13). Czyniono to przez rozwijanie dzielności, karność, wytrwałość, poczucia ładu, szybkiej orientacji i podejmowania decyzji oraz umiejętności współdziałania. Prawidłowa realizacja tego przedmiotu miała pozytywnie wpływać na rozwój młodych organi-

zmów, ćwiczenie zręczności, prawidłową postawę i oddech, wzmocnienie pracy serca i płuc.

W nauczaniu śpiewu zwracano baczną uwagę na „rozwijanie uczuć narodowych” (Program nauki... Śpiew, 1922, s. 3). Starano się je rozwijać przez budzenie u uczniów wrażliwości na piękno, zamiłowanie do muzyki i śpiewu, a nade wszystko do pieśni ojczystej. Prawidłowa i rzetelna realizacja tego przedmiotu prowadziła do dobrego rozwoju słuchu, pamięci słuchowej, rozwoju głosu, wymowy i oddechu.

Nadrzędnym celem nauczania przedmiotu roboty było „rozbudzenie zamiłowania do pracy fizycznej i wyrobienie dla niej szacunku” (Program nauki... Roboty, 1922, s. 3). Obok tego kształcono poczucie piękna, wytrwałości, samodzielności, spostrzegawczości, rzetelności i dokładności w pracy. Starano się rozwijać zdolności twórcze, objaśniać uczniom, w jaki sposób używać narzędzi i materiałów oraz jak korzystać w praktyce ze zdobytej wiedzy z zakresu matematyki, fizyki, chemii i rysunków.

W obowiązujących wówczas programach położono główny nacisk na dwa aspekty wychowawcze. Pierwszym z nich było wychowanie narodowe skupione w największym zakresie na treściach nauki o Polsce. Drugim było wychowanie religijno-moralne, niezmiernie ważne, lecz występujące tylko w nauczaniu religii. W innych przedmiotach pojawiały się jedynie porozrzucane elementy wychowania narodowego. Nie były ze sobą powiązane i nie stanowiły zatem spójnego systemu w rozumieniu i realizacji celów wychowawczych. Pomimo pewnych wad i braków programowych realizacja tych jakże ważnych celów wychowawczych przez nauczanie i wychowanie młodego pokolenia była niezmiernie ważna dla unifikacji pozaborowej Polaków w odbudowującej się państwowości polskiej (Niedojadło, 2013, s. 106.).

Wielką radość i emocje patriotyczne wzbudziło wśród młodzieży wydanie jej po raz pierwszy w roku szkolnym 1919/1920 zawiadomień i świadectw z figurującym na nich polskim orłem (Kronika Szkolna 1879–1843 [Kr.Sz. 1879–1943]), Szkoła Podstawowa im. Juliusza Słowackiego w Tarnowie [SP im. J. Słowackiego, Tar.], rkps 47, s. 115).

Pozalekcyjne formy wychowania i ich założenia ideowe

Poza nauczaniem ważną rolę wychowawczą w modelu narodowym spełniały wszelkie uroczystości państwowe i szkolne inspirowane też na początku przez działaniami RSK. Ich myślą przewodnią było podnoszenie świadomości, budowanie i utwierdzanie tożsamości narodowej oraz krzewienie postaw patriotycznych.

Pierwszym świętem uchwalonym w wolnej Polsce były obchody rocznicowe Konstytucji 3 Maja 1791 r. Tę ważną decyzję podjęto na posiedzeniu Sejmu 3 maja 1919 r., który „powziął uchwałę, że dzień 3 maja jako rocznica Konstytucji

tucji 3 Maj 1791 ma być po wszystkie czasy obchodzony w Polsce jako święto narodowe” (Księga wizytacyjna, rozporządzenia oraz kronika Szkoły Ludowej w Cieniawie 1891–1952 [Ks. Wiz. Rozp. Kr. SL Cieniawa 1891–1952], rkps 21, bs; Księga protokołów konferencji miesięcznych grona nauczycielskiego 1920–1927 [Ks. prot. m. gr. naucz. 1920–1927], Szkoła Podstawowa w Borusowej [SP Borusowa], rkps 1, s. 64; Kronika Szkoły 7-klasowej im. Tadeusza Kościuszki 1896–1930 [Kr. Sz. 7-kl. im. T. Kościuszki 1896–1930], Szkoła Podstawowa nr 5 im. T. Kościuszki w Tarnowie [SP nr 5, im. T. Kościuszki, Tar.], rkps 1, s. 95; Ks. prot. i konf. 1920–1927, SW im. M. Kopnopnickiej, Tar., rkps 99, s. 29; Księga protokołów Rady Pedagogicznej 1925–1935 [Ks. prot. RP. 1925–1935], Szkoła Podstawowa im. Stanisława Staszica w Tarnowie [SP im. S. Staszica, Tar.], rkps 2, s. 8; Niedojadło, 2015b, Uroczystości, s. 120). Była jednym z najbardziej postępowych dokumentów w dobie polskiego oświecenia, w czasach I Rzeczypospolitej. Miała też pewien wpływ na treści zawarte w Konstytucji marcowej II Rzeczypospolitej uchwalonej 17 marca 1921 r.

Uroczystości z tym związane należały do upowszechnionych i obchodzonych z szacunkiem, aczkolwiek w różnych formach w placówkach oświatowych i szeregu miejscowości. Poświadczą to np. wiele zapisów w kronikach szkolnych z tamtych lat. 3 maja 1920 r. szkoły gminy Iłża brały udział w nabożeństwie w miejscowym zamku. Następnie wbito tam upamiętniający uroczystość krzyż, po czym entuzjastyczny barwny pochód złożony z młodzieży i mieszkańców przemaszzerował przez miasto (Kronika Szkoły Ludowej 1916–1927 [Kr. SL 1926–1927], Szkoła Podstawowa w Starosiedlicach, powiat iłżecki [SP Starosiedlice], rkps 1, s. 6).

W niektórych szkołach zgodnie z zaleceniami RSK i inspektorów szkolnych podniosły nastrój tej uroczystości starano się również wzbogacić innymi ważnymi dla szkoły wydarzeniami, jakimi było poświęcenie sztandarów szkolnych. Uroczystości takie wpływały nie tylko na większe przywiązanie młodzieży do szkoły, jej sztandaru jako ważnego symbolu, ale i do flagi narodowej. Przykładem były uroczystości 3 maja 1923 r. w Bidzinach w powiecie sandomierskim. W tym ważnym wydarzeniu brały udział szkoły z kilku sąsiednich miejscowości. Po nabożeństwie w kościele, w którym uczestniczył prezes Rady Szkolnej Powiatowej oraz wielu przedstawicieli władz szkolnych i samorządowych, poświęcono sztandar ufundowany dla szkoły przez rodzinę Bilińskich, właścicieli ziemskich w Bidzinach. Potem około 500 dzieci wywodzących się z tych kilku miejscowości przeszło w pochodzie do pobliskich Jakubowic, w których odbyło się wspólne świętowanie. Chcąc pobudzić nastroje patriotyczne młodzieży i lokalnych społeczności, odegrano przedstawienie *Kosy raclawickie* sławiące bohaterstwo chłopów polskich w powstaniu kościuszkowskim oraz odśpiewano pieśni o emocjonalnym zabarwieniu, np. *Witaj, majowa jutrzeńko* i *Gdyby orłem być* (Kronika Szkoły Ludowej w Bidzinach 1909–1931 [Kr. SL 1909–1931], Publiczna Szkoła Powszechna w Bidzinach [PSP Bidziny], rkps 1, s. 15).

Jeszcze mocniejsze oddziaływanie tym obchodom na lokalną społeczność starano się nadać w większych miejscowościach. Tak sytuacja miała miejsce np. w szkołach radomskich. W Szkole Powszechnej Żeńskiej im. Tadeusza Kościuszki uroczystość rozpoczął *Mazurek Dąbrowskiego*, a zakończyła *Rota* Konopnickiej. Zaprezentowane w scenariuszu uroczystości wiersze i pieśni przepojone były dużym ładunkiem wartości narodowych, patriotycznych i moralnych. Po południu z kolei zgodnie z ustalonym przez Komitet Miejski Obchodów Konstytucji 3 Maja harmonogramem wyruszyło na ulice miasta kilka wozów z dziećmi ze wszystkich szkół 7-klasowych żeńskich w strojach krakowskich oraz jedna platforma przedstawiająca obraz „Oświaty” odegrany przez uczennice z wcześniej wspomnianej szkoły (Kronika szkolna 1915–1933 [Kr.Sz. 1915–1933], Szkoła Powszechna Żeńska im. Tadeusza Kościuszki w Radomiu [SPŻ im. T. Kościuszki, Radom] rkps 1, s. 2).

W mniejszych miejscowościach każda ze szkół starała się wnieść do uroczystości coś niespotykanego gdzie indziej, osobliwego dla swojej miejscowości lub regionu. 3 maja 1924 r. w szkole w Roztoce–Brzezinach koło Rożnowa w powiecie nowosądeckim po uroczystym nabożeństwie młodzież szkolna w pochodzie wyruszyła na ruiny zamku należącego niegdyś do Zawiszy Czarnego, w którym to miejscu ksiądz prałat Habas wygłosił patriotyczne i porywające w swej treści kazanie. Obchody posłużyły w tym przypadku również do przypomnienia tej ważnej w dziejach Polski postaci dla obrony niezależności Polski przed zakusami zaborczymi Krzyżaków oraz sukcesów i potęgi polskiego oręża w czasach dawnej świetności państwa polskiego (Kronika Szkoły w Roztoce–Brzezinach 1924–1952 [Kr. Roztoka–Brzeziny 1924–1952], rkps 121, s. 5).

W wielu, głównie mniejszych, miejscowościach rodzice i społeczności lokalne oczekiwali wręcz na takie obchody. Poświadczeniem tego były obchody w niewielkiej szkole filialnej we Wróblówce na Podhalu i w Bierutowicach w powiecie myślenickim. 3 maja 1922 r. wieczorek w Bierutowicach obchodzony był w uroczystym nastroju, w który wprowadzała sala ozdobiona zielenią, dywanami i lampionami. Dziewczęta z Towarzystwa Szkoły Ludowej (TSL) wykorzystały tę uroczystość do zbiórki pieniędzy na „Dar Narodowy”. Po przemówieniach na temat znaczenia Konstytucji 3 Maja 1791 r., deklamacjach i pieśniach odegrano sztukę obrazującą wskrzeszenie Polski spod zaborów. Wszyscy zebrani z wielkim wzruszeniem przeżywali emocjonalnie tę uroczystość, co znalazło wyraz w jednym z zapisów w kronice szkolnej: „ludzie podniesieni na duchu z wdzięcznością dziękowali nam za tak podniosłą chwilę” (ANKr., O/Se., Historia Szkoły w Bierutowicach 1890–1938 [Hist.Sz. Bierutowice 1890–1938], rkps 49, bs).

Nie mniej patriotyczny nastrój panował w trakcie obchodów święta majowej jutrzienki w szkole we Wróblówce. 2 maja 1922 r. przed licznie zgromadzoną publicznością wystawiono sztukę 3 *Maj*. W kolejnym dniu po zakończonym

nabożeństwie dzieci szkolne z biało-czerwonymi chorągiewkami w rękach przeszły w pochodzie przez wieś pod pomnik grunwaldzki, gdzie odśpiewały liczne pieśni o zabarwieniu patriotycznym (Kronika Szkoły Filialnej we Wróblówce z księgą inwentarzową 1889–1937, pow. Nowy Targ [Kr. SF Wróblówka 1889–1937], rkps 140, s. 57; Kronika Szkoły im J. Dietla w Krakowie 1885–1938 [Kr.Sz. im. J. Dietla Kr. 1885–1938] rkps 74, bs). Tego typu pochody służyły też spontanicznemu manifestowaniu uczuć narodowych i utwierdzeniu szacunku dla święta państwowego.

Inspektorzy szkolni zwracali baczną uwagę kierownikom szkół i nauczycielom na stosowny i czysty ubiór dzieci w czasie obchodów świąt państwowych. Oprócz tego zwracano też uwagę na godny wystrój pomieszczeń, w których miały przebieg uroczystości państwowe. Przykładem tego mogą być zalecenia powizytacyjne dla szkoły w Szyku w powiecie limanowskim, gdzie inspektor powiatowy Edmund Pytlarz zanotował: „wszelkie niepotrzebne obrazki z klasy usunąć, jak również i usunąć trochę jedliny i wszystko to czem klasa była specjalnie ubrana na dzień 3 maja, aby dzieci w wyglądzie klasy widziały różnice między dniem zwyczajnym a świętem” (Inspektorat Szkolny w Limanowej [In.Sz. Limanowa], Szkoła Podstawowa w Szyku 1925–1962 [SP Szyk 1925–1962], rkps 85, s. 142).

Dużą wagę RSK i inspektorzy szkolni przykładali do obchodów rocznic powstań narodowych, które cieszyły się dużym szacunkiem i frekwencją. Pierwszą uroczystością organizowaną spontanicznie i z wielkim entuzjazmem parę miesięcy po odzyskaniu wolności były obchody związane z powstaniem kościuszkowskim, świętowane pod nazwą rocznicy złożenia przysięgi przez Tadeusza Kościuszkę na rynku krakowskim, w marcu 1919 r. Był on patronem wielu szkół polskich, ciesząc się szczególnym szacunkiem. Zaliczany do głównych bohaterów narodowych, był wzorcową postacią Polaka patrioty, wojskowego i człowieka. Obok niego przywoływano i innych ważnych bohaterów insurekcji kościuszkowskiej, np. Bartosza Głowackiego i Jana Kilińskiego. W marcu 1922 r. w szkole jego imienia w Radomiu w scenariuszu obchodów znalazły miejsce takie wiersze, jak: *Rozmowa matki z córką*, *W Raclawickim polu*, *Kiliński* i *Rzeź Pragi*, oraz zaśpiewana przez chór szkolny pieśń *Bartosz* (Kr.Sz. 1915–1933, SPŻ im. T. Kościuszki, Radom, rkps 1, s. 4; Kr.Sz. im. J. Dietla Kr. 1885–1938, rkps 74, bs; Protokół z posiedzeń Rady Pedagogicznej 1922–1927 [Pr. RP 1922–1927], [Prot. 15 III 1923], Publiczna Szkoła Powszechna w Bodzechowie [PSP Bodzechów], rkps 22, s. 25; Niedojadło, 2015a, s. 93–94).

Istotne dla wychowania treści i przykłady posiadała również uroczystość w szkole im. Marii Konopnickiej w Tarnowie 24 marca 1919 r. Po recytacji wierszy i odśpiewaniu pieśni patriotycznych została odegrana sztuka *Panny Szastalskie*. Uzyskany dochód w wysokości 154 koron z tych spektakli, jak i z późniejszych, wystawianych dla uczniów w szkołach: im. Królowej Jadwigi

i Henryka Sienkiewicza, przesłano potrzeby skarbu narodowego. W kontekście tej uroczystości było widać, że ona nie tylko krzewiła postawy patriotyczne i utrwalała tożsamość narodową, ale uczyła i wyrabiała ofiarność młodego pokolenia rzecz ojczyzny (A.Sz., Kr.Sz. 1914–1939, SP im. M. Konopnickiej, Tar., rkps bn., s. 20).

Do ważnych i cyklicznie powtarzających się obchodów należały też rocznice powstań narodowych: listopadowego z 1830 r. i styczniowego z 1863 r. Miały one przywoływać i utrwalać pamięć o uporze narodu polskiego, z jakim dążył on do odzyskania utraconego bytu państwowego, pielęgnować tradycję powstańczą i kształtować tożsamość narodową. W pierwszej połowie lat 20. XX w. w szkole im. Tadeusza Kościuszki w Radomiu do najczęściej wybieranych do scenariuszy wierszy należały: *Do Polski, Grochów, Na Belweder, Platerówna, Pod Stoczek, Reduta Ordona, Sowiński, Szkoła Podchorążych i W noc listopadową*. Do pieśni cieszących się popularnością należały: *Bracia, do bitwy nadszedł czas, Dalej, bracia, do bułata, Polak nie sługa, Walecznych tysiąc i Warszawianka*. Dużo wartości wychowawczych wносиła też sztuka *Rozmowa babci z wnuczką* i obrazek sceniczny *Babcia* (Kr. SPŻ im. T. Kościuszki, Radom 1915–1933, rkps 1, s. 3, 7, 12, 23; A. Niedojadło, 2013, s. 135).

W szkołach powszechnych Tarnowa pamięć o tamtych tragicznych czasach przywracano przez wygłaszanie prelekcji o powstaniu listopadowym połączonych z wyświetlaniem obrazów historycznych z tamtych wydarzeń i śpiewem pieśni patriotycznych i narodowych (Kr. SL im. K. Brodzińskiego, SL im. K. Brodzińskiego 1910–1960, Tar., rkps 1, s. 14; Kronika Szkolna Szkoły Wydziałowej im. Mikołaja Kopernika w Tarnowie 1795–2003 [Kr.Sz. SW im. M. Kopernika Tar., 1795–2003], rkps 19, s. 51; Kr.Sz. 1914–1939, SP im. M. Konopnickiej, Tar., rkps bn, s. 19; Księga protokołów Rady Pedagogicznej 1931–1934 [Ks. pr. RP 1931–1934 {Prot. 11, 12, 14 XI 1930}], Szkoła Podstawowa nr 1 im. Stanisława Staszica w Kielcach [SP nr 1 im. S. Staszica Kie.], rkps 5, s. 45; Kronika szkolna 1918–1946 [Kr.Sz. 1918–1946], Szkoła Podstawowa nr 9 w Nowym Sączu [SP nr 9, NS], rkps bn, bs; Kronika Szkoły im. Św. Scholastyki w Krakowie 1914–1941 [Kr. z. im św. Scholastyki, KR 1914–1941], rkps 76, bs; ANKr., O/Se., Kronika Szkoły Ludowej w Maruszynie 1885–1932 [Kr. SL Maruszyna 1885–1932] rkps 97, bs; Niedojadło, 2016, s. 92).

W szkołach w większych miejscowościach ze względu na rosnące z czasem zainteresowanie akademiami lub wystawianymi sztukami musiano je powtarzać dla absolwentów, rodziców i lokalnych społeczności. Sprzyjało to pogłębianiu zalecanych postaw i zachowań narodowych oraz patriotycznych i wpływało na rosnące uznanie dla szkoły w oczach lokalnych społeczności. W jednej ze szkół radomskich podczas takich obchodów „słuchali rodzice wypowiedzianych z uczuciem i wzruszeniem bolesnych wspomnień pamiętnej nocy listopadowej” (APR., Kr. SPŻ im. T. Kościuszki, Radom 1915–1933, rkps 1, s. 3).

Nadal żywa była też pamięć o powstaniu styczniowym. Po odzyskaniu niepodległości żyło jeszcze wielu jego weteranów, którzy pomimo zaawansowanego wieku chętnie i aktywnie uczestniczyli w obchodach świąt państwowych, odbierali defilady, byli bohaterami i źródłem żywej wiedzy tego ważnego wydarzenia dziejowego w czasie akademii szkolnych, odwiedzając placówki oświatowe, kulturalne i jednostki wojskowe (Wasilewska, 2004). Postawy patriotyczne i niepodległościowe bohaterskich powstańców przywoływane były w treściach recytowanych wierszy, śpiewanych pieśniach, wystawianych sztukach i obrazach scenicznych. Najczęściej recytowanymi utworami w początkach lat 20. XX w. były: *Cmentarz Małogoski*, *Traugutt*, *Zwalony krzyż*, dialog *Matka Polska*, obrazki sceniczne *Dziesiąty pawilon*, *Wieczór styczniowy* oraz pieśni *Polak nie służy* i *Smutna wierzb*a (Kronika 4-klasowej Szkoły w Iwkowej 1915–1939, pow. brzeski [Kr. 4-kl. S Iwkowa 1915–1939], rkps bn., bs; Protokoły Rady pedagogicznej 1918–1939 [Pr. RP. 1918–1939, {prot. 6 XI 1928}]; Szkoła Podstawowa w Tuchowie, pow. tarnowski [SP Tuchów], rkps bn., bs; Kronika Jednoklasowej Pospolitej Etatowej Szkoły w Toniach 1869–1949 [Kr. 1-kl. PES Tonie 1869–1949], rkps 129, s. 145; APR., Kr. SPŻ im. T. Kościuszki 1915–1933, Radom, rkps 1, s. 3–4).

W szkołach pilźnieńskich podczas tych obchodów zgodnie z zabiegami księży i inspektorów szkolnych nacisk położony był głównie na pierwiastek patriotyczno-religijny. Powszechnym i ważnym segmentem świętowania był udział młodzieży w uroczystym nabożeństwie za dusze poległych powstańców (Kronika szkoły i księga wizytacyjna Szkoły Podstawowej im. Władysława Jagiełły w Pilźnie 1914–1954 [Kr. i ks. wiz. 1914–1954 SP im. W. Jagiełły, Pilzno], rkps 6, s. 112; Kronika Szkoły, Szkoły Powszechnych Żeńskiej im. Królowej Jadwigi w Pilźnie 1914–1946 [Kr. SPŻ Pilzno 1914–1946] rkps 1, s. 22).

W wielu miejscowościach, w których znajdowały się mogiły lub pomniki powstańców, dzieci i młodzież szkolna składały im w wyrazie hołdu wiersze oraz recytowały wiersze powstańcze i śpiewały pieśni patriotyczne (Protokół Rady Pedagogicznej 1922–1927 [PR. RP 1922–1927, {prot. 20 I 1923}], Publiczna Szkoła Powszechna w Bodzechowie [PSP Bodzechów], rkps 22, s. 18; Kronika szkolna 1920–1960 [Kr.Sz. 1920–1960], Publiczna Szkoła Powszechna w Sudole [PSP Sudoł], rkps 1, s. 4; ANKr., O/T., Kr. SL im. K. Brodzińskiego, SL im. K. Brodzińskiego, Tar., 1910–1960, rkps 1, s. 14; ANKr., O/T., Kr. S 7-kl. im. T. Kościuszki 1896–1930, SP nr 5 im. T. Kościuszki, Tar., rkps 1, s. 93; ANKr., O/T., Kronika Szkoły Powszechnej 1918–1939 [Kr. SP 1918–1939], Szkoła Podstawowa nr 9 im. Orląt Lwowskich w Tarnowie [SP nr 9 im. Orląt Lwowskich, Tar.], rkps 2, s. 7; Niedojadło, 2016, s. 93).

Pamiętano też o polonii amerykańskiej, która biorąc udział w działaniach wojennych, złożyła daninę krwi na ołtarzu walczącej o niepodległość ojczyzny. 20 maja 1921 r. Ministerstwo WR iOP zarządziło przeprowadzenie we wszyst-

kich szkołach w Polsce uroczystych obchodów na cześć Emigracji Polskiej w Ameryce [Kr. Sz. 1914–1939, SP im. M. Konopnickiej, Tar., bn, s. 39; Historia Szkoły Ludowej na Rzędzinie 1868–1927 [Hist. SL 1868–1927], Szkoła Podstawowa nr 9 im. Orląt lwowskich w Tarnowie [SP nr 9 im. Orląt Lwowskich, Tar.], rkps 2, s. 2; Księga protokołów i konferencji nauczycielskich 1917–1926 [Ks. prot. i konf. naucz. 1917–1926], Szkoła Powszechna im. Henryka Sienkiewicza w Tarnowie [SP im. H. Sienkiewicza, Tar.], rkps 16, bs; Kronika szkolna Szaflary 1878–1966 [Kr.Sz. Szaflary 1878–1966], rkps 11, s. 53; Kr. S 7-kl. ilm. T. Kościuszki 1896–1939, SP nr 5 im. T. Kościuszki, Tar., rkps 1, s. 110).

W szkołach zgodnie z zaleceniami ówczesnego ministra młodzież brała udział w nabożeństwach odprowadzanych w kościołach w intencji poległych w I wojnie światowej emigrantów polskich wywodzących się ze Stanów Zjednoczonych, a następnie w porankach uświetnionych odczytami, recytacją wierszy i śpiewem pieśni patriotycznych (Kr. S 7-kl. im. T. Kościuszki 1896–1939, SP nr 5 im. T. Kościuszki, Tar., rkps 1, s. 110; Kr. SL im. K. Brodzińskiego, Tar., 1910–1960, rkps 1, s. 11; Kr.Sz. SW im. M. Kopernika, Tar., 1795–2003, rkps 19, s. 40; Kr.Sz. Szaflary 1878–1966, rkps 11, s. 53).

W podhalańskich Szaflarach pamięć o poległych w walce o niepodległość Polski żołnierzach emigracyjnych uczczono w wymowny i zmateriałizowany sposób. Poza akademią wykonano adres i haft skierowane i ofiarowane Polonii amerykańskiej. Autorem adresu był uczeń klasy Piątej Franciszek Polak, a ozdobny haft w osobliwym stylu góralskim wykonała miejscowa nauczycielka Maria Palczewska (Kr.Sz. Szaflary 1878–1966, rkps 11, s. 53; Kronika Szkoły Podstawowej w Nawojowej 1918–1939 [Kr. SP Nawojowa 1918–1939], rkps bn, bs; Ks. pr. konf. mies. naucz. 1920–1927 [Prot. 9 VI 1922], SP Borusowa, rkps 1, s. 41; ANKr., O/Se., Kronika Szkoły w Wiśniczu Nowym, pow. Bochnia 1818–1951 [Kr.Sz. Wiśnicz Nowy 181 –1951], rkps 135, bs).

Odzyskanie niepodległości, choć oficjalnie taki dzień ustanowiono dopiero w 1937 r., starano się świętować corocznie, uroczystej obchodząc mniej lub bardziej okrągłe jej rocznice. Piątą rocznicę odzyskania wolności świętowano nie tylko uroczystością, ale starano się upamiętnić ten fakt w formie trwałej pamiątki materialnej. Był praktykowany zwyczaj sadzenia „drzew wolności” – lip, dębów, świerków, sosen, jodeł i innych. Przykładowo w Międzyzeczerniem Dolnym w powiecie nowotarskim posadzono najpierw 50 drzewek wzdłuż drogi wiodącej przez tę miejscowość. Następnie 23 kwietnia 1923 r. „na pamiątkę zmartwychwstania Polski” [Kronika Szkoły w Międzyzeczerniem Dolnym 1913–1951 [Kr.Sz. Międzyzeczernie Dolne 1913–1951], rkps 100, s. 23) w ogrodzie szkolnym w uroczysty sposób posadzono lipę, nazywając ją „Lipą wolności”. Fundatorem tego przedsięwzięcia był jeden z mieszkańców. Inicjatywa sadzenia drzew zaczęła się coraz bardziej upowszechniać, najpierw w Ma-

łopolsce, a potem z wolna w innych częściach Polski, budząc mocne poczucie szacunku i przywiązania do wolności, postaw patriotycznych oraz miłości do piękna ojczystej przyrody i całego polskiego kraju.

Podsumowanie

RSK pomimo występujących w niej początkowo różnych nastrojów i tendencji odegrała jednak ważną rolę dla wdrażania i upowszechniania narodowego modelu wychowawczego, w tworzeniu nowych programów nauczania w wolnej Polsce. Przygotowywała wzory nowych świadectw szkolnych, jakże ważnych i oczekiwanych przez młode pokolenie. Przez wizytacje powiatowych inspektorów szkolnych miała pod kontrolą rozwijający się system wychowawczy w polskiej szkole. Miała duży wpływ na propagowanie pożądaných wzorców wychowawczych na tym etapie obudowy państwowości polskiej. Jej przedstawiciele zaszczycaли swą obecnością w szkołach niemal wszystkie obchody wprowadzanych i świętowanych uroczystości państwowych, jakże ważnych dla odbudowy i utrwalania tożsamości narodowej zarówno wśród dziatwy szkolnej, jak i rodziców i lokalnych społeczności.

Literatura

Archiwa szkolne

Kronika Jednoklasowej Pospolitej Etatowej Szkoły w Toniach 1869–1949, rkps 129.

Kronika Szkoły 1914–1939, Szkoła Podstawowa im. M. Konopnickiej w Tarnowie.

Kronika Szkolna 1914–1939, Szkoła Podstawowa im. Marii Konopnickiej w Tarnowie, rkps bn. (bez numeru).

Kronika szkolna 1918–1946, Szkoła Podstawowa nr 9 w Nowym Sączu, rkps bn. (bez numeru).

Kronika 4 klasowej Szkoły w Iwkowej 1915–1939, pow. Brzeski (bez numeru).

Kronika Szkoły Podstawowej w Nawojowej 1918–1939 (bez numeru).

Protokoły Rady pedagogicznej 1918–1939, Szkoła Podstawowa w Tuchowie, pow. tarnowski (bez numeru).

Archiwum Narodowe w Krakowie Oddział w Tarnowie

Historia Szkoły Ludowej na Rzędzinie 1868–1927, Szkoła Podstawowa nr 9 im. Orłat Lwowskich w Tarnowie, rkps 2.

Kronika Szkoły Ludowej im. Kazimierza Brodzińskiego w Tarnowie 1924–1948. Szkoła im. Kazimierz Brodzińskiego w Tarnowie 1910–1960, rkps 1.

Kronika Szkolna 1879–1943, Szkoła Podstawowa im. Juliusza Słowackiego w Tarnowie, rkps 47.

Kronika Szkolna Szkoły Wydziałowej im. Mikołaja Kopernika w Tarnowie 1795–2003, rkps 19.

Kronika Szkoły 7-klasowej im. Tadeusza Kościuszki 1896–1930, Szkoła Podstawowa nr 5 im. T. Kościuszki w Tarnowie, rkps 1.

Kronika Szkoły i księga wizytacyjna Szkoły Podstawowej im. Władysława Jagiełły w Pilźnie 1914–1954, rkps 6.

Kronika Szkoły, Szkoła Powszechna Żeńska im. Królowej Jadwigi w Pilźnie 1914–1946, rkps 1.

Kronika Szkoły Powszechnej 1918–1939, Szkoła Podstawowa nr 9 im. Orłat Lwowskich w Tarnowie, rkps 2.

Księga protokołów i konferencji nauczycielskich 1917–1926, Szkoła Powszechna im. Henryka Sienkiewicza w Tarnowie, rkps 16.

Księga protokołów i konferencji 1920–1927, Szkoła Wydziałowa im. Marii Konopnickiej w Tarnowie, rkps 99.

Księga protokołów Rady Pedagogicznej 1925–1935, Szkoła Podstawowa im. Stanisława Staszica w Tarnowie, rkps 2.

Księga protokołów konferencji miesięcznych grona nauczycielskiego 1920–1927, Szkoła Podstawowa w Borusowej, rkps 1.

Archiwum Narodowe w Krakowie Oddział w Nowym Sączu

Inspektorat szkolny w Limanowej, Szkoła Podstawowa w Szyku 1925–1962, rkps 85.

Archiwum Narodowe w Krakowie Oddział w Nowym Targu–Spytkowicach

Kronika szkolna Szaflary 1878–1966, rkps 11.

Archiwum Narodowe w Krakowie Oddział przy ul. Siennej

Historia Szkoły w Bierutowicach 1890–1938, rkps 49.

Kronika Szkoły w Roztoce–Brzezinach 1924–1952, rkps 121.

Kronika Szkoły Filialnej we Wróblówce z księgą inwentarzową 1889–1937, pow. Nowy Targ, rkps 140.

Kronika Szkoły im. Św. Scholastyki w Krakowie 1914–1941, rkps 76.

Kronika Szkoły im. Józefa Dietla w Krakowie 1885–1938, rkps 74.

Kronika Szkoły Ludowej w Maruszynie 1885–1932, rkps 97.

Kronika Szkoły w Międzyrzeczu 1913–1951, rkps 100.

Kronika Szkoły w Wiśniczu Nowym, pow. Bochnia 1818–1951, rkps 135.

Księga wizytacyjna, rozporządzenia oraz kronika Szkoły Ludowej w Cieniawie 1891–1952, rkps 21.

Archiwum Państwowe w Kielcach

Księga protokołów Rady Pedagogicznej 1931–1934, Szkoła Podstawowa nr 1, im. Stanisława Staszica w Kielcach, rkps 5.

Archiwum Państwowe w Kielcach, Oddział Sandomierz

Kronika Szkoły Ludowej w Bidzinach 1909–1931, Publiczna Szkoła Powszechna w Bidzinach, rkps 1.

Protokół z posiedzeń Rady Pedagogicznej 1922–1927, Publiczna Szkoła Powszechna w Bodzechowie, rkps 22.

Kronika szkolna 1920–1960, Publiczna Szkoła Powszechna w Sudole, rkps 1.

Archiwum Państwowe w Radomiu

Kronika szkolna 1915–1933, Szkoła Powszechna Żeńska im. Tadeusza Kościuszki w Radomiu, rkps 1.

Archiwum Państwowe w Kielcach, Oddział Starachowice

Kronika Szkoły Ludowej 1916–1927, Szkoła Podstawowa w Starosiedlicach, powiat iłżecki, rkps 1.

Źródła drukowane i wydawnictwa źródłowe

Dziennik rozporządzeń Polskiej Komisji Likwidacyjnej 1918.

Dziennik Urzędowy Rady Szkolnej Krajowej 1918, nr 11, s. 431

Sprawozdania sejmowe 1919, s. LIX/19, 23.

Program nauki w szkołach powszechnych siedmioklasowych, Geografia z nauką o Polsce współczesnej, Warszawa 1922.

Program nauki w szkołach powszechnych siedmioklasowych, Gry i gimnastyka, Warszawa 1922.

Program nauki w szkołach powszechnych siedmioklasowych, Historia, Warszawa 1922.

Program nauki w szkołach powszechnych siedmioklasowych, Nauka o Polsce i świecie współczesnym, Warszawa 1922.

Program nauki w szkołach powszechnych siedmioklasowych, Roboty, Warszawa 1922.

Program nauki w szkołach powszechnych siedmioklasowych, Śpiew, Warszawa 1922.

Opracowania i artykuły

- Juško, E. (2003). *Szkolnictwo powszechne w powiecie tarnowskim w latach 1918–1939*. Lublin: Wyd. KUL.
- Juško, E. (2006). *Wpływ szkolnictwa ludowego autonomicznej Galicji na kształt polskiej szkoły powszechnej w latach 1918–1922*. Lublin: Wyd. KUL.
- Kulczykowska, A. (1972). *Programy nauczania historii w Polsce 1918–1932*. Warszawa: PWN.
- Lipowska, M. (1961). *Koncepcje wykształcenia ogólnego w programach szkoły polskiej z lat 1919–1922*. Toruń: Towarzystwo Naukowe w Toruniu.
- Lipowska, M. (1969). Koncepcje wychowania w polskich programach szkolnych okresu międzywojennego. *Rozprawy z Dziejów Oświaty*, XII, 3–48.
- Niedojadło, A. (2013). *Wychowanie narodowe i państwowe w szkołach powszechnych Okręgu Szkolnego Krakowskiego w latach 1918–1939*. Lublin, Tarnów: Wyd. KUL, Biblios.
- Niedojadło, A. (2015a). Postacie bohaterów narodowych Polski oraz Europy i świata, związanych z Polską, występujące w obchodach uroczystości państwowym w szkolnictwie powszechnym II Rzeczypospolitej w latach 1918–1926 na przykładzie Okręgu Szkolnego Krakowskiego. *Tarnowskie Studia Historyczne*, IV, 92–102.
- Niedojadło, A. (2015b). Uroczystości państwowe ważnymi praktycznym komponentem realizacji podstawowych założeń i teleologii wychowania narodowego w szkołach powszechnych Okręgu Szkolnego Krakowskiego w II Rzeczypospolitej. W: E. Juško, J. Kamińska-Kwak, R. Pelczar (red.), *Studia problemowe z historii wychowania w XIX–XX wieku* (s. 113–137). Tarnów, Stalowa Wola: Wyd. Wydziału Zamiejscowego Prawa i Nauk o Społeczeństwie KUL w Stalowej Woli.
- Niedojadło, A. (2016). Pierwsze dni i lata w działalności szkół powszechnych w Tarnowie po odzyskaniu niepodległości Polski w 1918 r. W: B. Sawczyk, E. Stańczyk, T. Trytek (red.), *Tarnów. Pierwsze niepodległe. Różnymi drogami do niepodległości* (s. 83–101). Tarnów.
- Nowa Reforma* (1928) nr 492.
- Oświata i Wychowanie* (1929), nr 2, s. 110.
- Ruta, Z. (1980). *Szkolnictwo powszechne w okręgu szkolnym krakowskim w latach 1918–1939*. Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Ruta, Z. (1983). Szkolnictwo powszechne, średnie ogólnokształcące i pedagogiczne w Tarnowie i powiecie tarnowskim. W: F. Kiryk, Z. Ruta (red.), *Tarnów. Dzieje miasta i regionu*. T. 2. *Czasy rozbiorów i Drugiej Rzeczypospolitej* (s. 548–619). Tarnów.
- Sochaniewicz, K. (1921). *Kult przeszłości w wychowaniu narodowym*. Zamość.
- Trzebiatowski, K. (1970). *Szkolnictwo powszechne w Polsce w latach 1918–1932*. Wrocław, Warszawa, Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Urbanowicz, B. (2010). Józef Piłsudski w świetle podręczników do nauczania historii z lat 1918–1977. *Częstochowskie Teki Historyczne*, I.
- Wasilewska, A.E. (2004). *Gloria victis. Tradycje powstania styczniowego w Drugiej Rzeczypospolitej*. Pruszków: Ajaks.